

אתר דעת - מכללת הרצוג

ד"ר זאב פלק

אדם וייעודו בספרות ההלכה

רגילים אנו להשקפה כי דת ישראל דורשת מהאדם לקיים תרי"ג מצוות וזהו הייעוד שנקבע לו. השאלה היא, האם מכירה ההלכה בחלקים שהם מרכזיים יותר מהאחרים, ושמסביבם מתארגנות יתר המצוות, או שיש לקבל כל דין ודין כתביעה נפרדת ומחייבת באותה המידה. אין ספק שיש פנים לכאן ולכאן, וגם אני לא אוכל אלא להעלות גירסה אחת המתקבלת על דעתי: מכל מקום חייבים לעשות את הנסיון למצוא את הנוסחה הכללית של ייעוד האדם, אם רק למטרה חינוכית בלבד, כדי שלא נאבד את מראה היער מראיית רוב העצים.

אכן נעשו נסיונות רבים בכיוון זה. נתחיל בדרשתו המפורסמת של ר' שמלאי: "שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה... בא דוד והעמידן על אחת עשרה (תהלים ט"ו), בא ישעיהו והעמידן על שש (יש' לג ט"ו), בא מיכה והעמידן על שלוש (מיכה ו' ו-ח'), חזר ישעיה והעמידן על שתיים (ישעיה נ"ו א'), בא עמוס והעמידן על אחת: דרשוני וחיו (עמוס ה' ד')". על כך באה השאלה האופיינית ליהדות ההלכה, "מתקייף לה רב נחמן בר יצחק: אימא דרשוני בכל התורה כולה?", אלא בא חבוקק והעמידן

אתר דעת - מכללת הרצוג

על אחת: וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב' ד') (ב' מכות כ"ד).

זהו נסיון למצוא במצוות הרבות מה שיכול לרכז את התעניינותנו, ולתת לנו להבין את השיטה שבפרטים. להלן ננסה ללכת בדרך הדרשן ולחפש אותו חלק שבתורה הנראה לנו כמרכז ורהאוי לכינוי הכללי של ייעוד האדם. אכן ההשקפה הנורמאטיבית של היהדות אינה מרשה לאדם לברור בין המצוות, איזוהי המצווה שיקיים ואיזו לא יקיים. מכל מקום רשאי ואפילו חייב כל אדם לבחור לו ייעוד הקרוב ללבו ולארגן את המצוות הרבות מסביבו. השאלה הראשונה העומדת בפנינו היא כמובן היחס לחיים ובפרט לחיי העולם הזה. הכלל הוא כי "אין, לך דבר העומד בפני פיקוח נפש אלא עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים". ההנחה היא שאין ערך לחיים אם הם נקנים במחיר עבירה כזאת. ולא עוד אלא בגזירת השמד חייב אדם למסור נפשו על קידוש השם אפילו על ערקתא דמסאנא (ב' סנהדרין ע"ד). קידוש השם עדיף. אפוא על החיים ואפשר לראות בו את ייעודו של האדם.

היחס החיובי לחיים כולל גם מצוות פריה ורביה. על כך נאמר: "והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה..." (מ' גיטין ד' ה'). ובכל זאת יש ערך שהוא גבוה ממצווה זאת. שמעון בן עזאי לא היה סיפק בידו לשאת אשה באומרו: "מה אעשה ונפש חשקה בתורה, אפשר לעולם להתקיים על ידי אחרים" (ב' יבמות ס"ג:). כאן יש לנו בצד הייעוד של הרוב הגדול ייעודו של יחיד. תלמוד תורה הוא עד היום ייעודם של רבים ושמירת המצוות האחרות הנה תוספת לעיקר זה.

יש ששאלו חז"ל במפורש מהי התכלית של החיים לרבות תלמוד תורה שהיו עוסקים בו. הם אמרו למשל: "תכלית

אתר דעת - מכללת הרצוג

אזכרה תשובה ומעשים טובים" (ב' ברכות י"ז). התשובה מבטאית בעצם את התרחקותנו המתמדת מאת ה', ואת חובתנו לחזור אליו. קירבת אלהים הוא אפוא הנוסח הכללי של ייעוד האדם. עיקרון זה מתבטא גם במאמר: "נוח לו לאדם שלא נברא, ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו" (ב' עירובין י"ג:).

כיבוש היצר ושאיפה לשלימות הם תפקידים מרכזיים אחרים. על האמור בתהילים י"ח ל"א אומר דרשן אחד: "וכי מה איכפת לו לקדוש-ברוך-הוא למי ששוחט מן הצוואר או מן העורף. הווי לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן הבריות" (ב"ר מ"ד). ברוח דומה נתפרשה הדרישה לאהוב את ה' "בכל לבבך — בשני יצריך" (ב' ברכות נ"ד). עד כדי כך חשוב המאבק עם היצר הרע שאמרו כי הוא דוחה מצווה אחרת: "אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה בשונא כדי לכוף יצרו" (ב' ב"מ ל"ב:).

יסוד גדול של כל התורה היא כמובן הקדושה, או יותר נכון: השאיפה לקדושה, דהיינו הקידוש. ידועים דבריו של ר' משה בן נחמן על המצווה של "קדושים תהיו" (ויקרא י"ט ב'): "כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, אם כן ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות ולהיות כסובאי יין וכזוללי בשר למו וידבר כרצונו בכל הנבלות שלא הוזכר איסור זה בתורה והנה יהיה נבל ברשות התורה. לפיכך בא הכתוב אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי וציווה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות...". ההלכה מכירה גם את הפרינציפ "מעלין בקודש ואין מורידין" (ב' ברכות כ"ח). וכן "מוסיפין מחול על הקודש" (ב' ר"ה ט"ו), המצביע על השאיפה המתמדת להרבות קדושה בעולם.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ומכאן לצד החברתי שבמצווה המבטא את הרעיון שתכלית האדם הוא מחוצה לו. ביחס אל זולתו. תחילה כמובן היחס הפרסונאלי בין אדם למקום, שהוא כלל גדול בתורה. חכמינו מפרשים את החובה "לאהבה את ה' אלחיד ולדבקה בו" (דב' ל' כ') — שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם... אלא למד מאהבה" (ב' נדרים ס"ב). זוהי שוב השאיפה להתקרב לה', שהיא המכנה המשותף לשאר המצוות. ונביא כאן דברי ר' משה בן נחמן על שמות כ' ח': "ולכן מצוות עשה גדולה ממצוות לא תעשה כמו שהאהבה גדולה מהיראה. כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו. ולכן אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה". כמו בחינוך כך גם בחיים עדיפה פעולה חיובית על השלילה והפעולה החיובית מקרבת יותר מאשר היעדר הפעולה. היחס אל ה' מתבטא גם בכלל הידוע: "אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים" (ב' ברכות י"ז, מ' מנחות י"ג י"א).

אהבת הרע היא מצווה אחרת, התופסת מקום מרכזי במחשבת ישראל. "ואהבת לרעך כמוך" — זה כלל גדול בתורה" (י' נדרים ט' ד', מ"א ע"ג), או "דעלך סני לחברך לא תעביד" — זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא" (ב' שבת ל"א).

עד היכן מגיעה חובה זו? שנו חכמים: "שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים, ואם שותה אחד מהן מגיע ליישוב. דרש בן פטורה: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא ר' עקיבא ולימד: וחי אחיך עמך — חייך קודמין לחיי חברך" (ב' ב"מ ס"ב). בן פטורה מבטא את האידיל של האהבה לזולת, ואילו ר' עקיבא מורה הלכה למעשה לאדם הרגיל. רעיון אחר של הערכת הזולת

אתר דעת - מכללת הרצוג

הוא הדין של היולדת הנמצאת בסכנת נפשות: "יצא רובו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש בפני נפש" (מ' אהלות ז' ו'). אין הצדקה לחיים אם הם אפשריים רק על חשבונם של חיים אחרים.

"יתר על כן, אפילו מצוות שבין אדם למקום מכוונות בעצם בין אדם לחבירו, כי ייעוד האדם הוא המעשה לזולת: "ואהבת את ה' אלהיך — שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו: אשרי אביו שלימדו תורה, אשרי רבו שלימדו תורה... פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו. עליו הכתוב אומר: ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר" (ב' יומא פ"ו). לפי דרשה זו עלינו לקיים את המצוות כדי להשפיע על אחרים שיאהבו את ה'. עד כדי כך היחס שבין אדם לחברו הוא מרכזי, עד שהוא יכול לשמש יסוד למצוות שבין אדם למקום.

האחריות לזולת אפילו על חשבון קיום המצווה מצוי בשתי ההלכות הבאות: "אמר רבי, רואה אני את דברי מדברי ר' שמעון בן גמליאל, מוטב יתרמו חברים שלא מן המוקף ואל יאכילו את עמי הארץ טבלים" (תוס' מעשרות ב' ה'). או: "רבי סבר, נחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה" (ב' עירובין ל"ב). אי אפשר להיות צדיק בבידוד זוהר, והאחריות לזולת מחייבת לפעמים הסקת מסקנות אף בתחום הלכתי מובהק. עוד יותר מכריע הוא היחס של היחיד אל הציבור. חלק גדול מהמצוות אינו ניתן להתקיים אלא במסגרת של העדה. "כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" (ב' ברכות כ"א:). דבר שבקדושה איננו רק אמירת "ברכו" או "קדיש", אלא בדרך כלל הביטוי של הקדושה השורה על ישראל. אין

אתר דעת - מכללת הרצוג

השכינה שורה על היחיד אלא על העדה וייעודו של היחיד.
הוא לתרום לקדושתה של העדה.

על כן יש שוב עדיפות למצוות מסוימות על מצוות אחרות, ונביא כאן שלוש דוגמאות בלבד: "מהו שיטמא כוהן לכבוד הרבים? תני: היו שם שתי דרכים מתאימות, אחת רחוקה וטהורה ואחת קרובה וטמאה. אם היו הרבים הולכים ברחוקה הולך ברחוקה, אם לאו — הולך בקרובה, מפני כבוד הרבים. דאמר ר' זעירא: גדול כבוד הרבים שהוא דוחה מצוה בלא-תעשה שעה אחת" (ירוש' ברכות ג' א', ו' ע"ב). היחיד חייב לשרת את הציבור וזה מתיר לו לעיתים לעבור על מצוה מסוימת הנוגעת רק לו.

בחולו של מועד, למשל, "מתקינן את קלקולי המים שברשות הרבים... אמר ר' יוחנן... רבים צריכים להם, אפילו חפירה מותר" (ב' מו"ק ה'). ובדומה לזה "מעשה בר' אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושיחרר עבדו והשלימו לעשרה... והיכי עבד הכי... מצוה הבאה בעבירה היא? מצוה דרבים שאני!" (ב' ברכות מ"ז:). כאשר עוסק אדם בתיקון החברה, במצווה דרבים, שוב אין מודדים אותו בפרטי המצווה של היחיד, כי ייעוד היחיד הוא לעזור לציבור.

לא באתי כאן להורות הלכה או לומר "כזה ראה וקדש", אלא להצביע על נסיונות שונים שנעשו על ידי חז"ל בנושא שלפנינו. בסופו של דבר תלויה הבחירה בכל אדם ואדם, אם הוא מרגיש את ייעודו ביחס למקום, לחברו או לכלל ישראל. המדובר איננו בבחירה בין מצוות שיש לקיימן ומצוות שאינן מחייבות, אלא בשימת דגש על חלק מהן מבלי לוותר על כולן. דומה, כי כל דור נדרש לעסוק בסוגיה זו מחדש ולמצוא אותו חלק שבתורה שהשעה צריכה לו במיוחד: "והוא ישמיענו ברחמיו שנית לעיני כל חי".

רצד